

покривом. Тому дуже важливим завданням є екологічний моніторинг лісів, які використовуються для рекреації з метою зберігання вихідного біорізноманіття рослинного і тваринного світу.

Моніторинг повинен проводитись на популяційному рівні в місцях, де рослинні угруповання знаходяться в охоронному режимі і у приміських зонах, де рекреаційний чинник може бути головним серед антропогенних навантажень.

Перспективним здається шлях створення на територіях непридатних для сільськогосподарського використання лісових паркових масивів, спеціалізованих для рекреаційного використання. Вони повинні складатися з естетично цінних і стійких видів деревостану і трав'яного покриву. Експлуатація таких впорядкованих комплексів дозволить зняти некеровані рекреаційні навантаження на значну частину природних лісових угруповань, задовольняти потреби населення і бути економічно вигідні.

За умови створення сервісної мережі цікавими можуть бути туристичні екологічні маршрути з використанням лісових рекреаційних екосистем на північний схід від м. Суми.

Рекреаційно-туристичні базові пункти:

1 - Веретенівка (лісовий парк-пам'ятка, цілюще джерело); 2 – Стецьківка (лісова траса

олімпійської бази з біатлону); 3 – Іволжино (дубовий, сосновий ліс, виробництво екопродуктів); 4 – Кияниця (лісовий парк-пам'ятка, дендрарій, релікти); 5 – урочище Вакалівщина (цілюще лісове джерело); 6 - ботанічний заказник Банний яр (природні популяції реліктових рослин, історичні пам'ятки лісового чоловічого монастиря).

Готельні місця туристичних центрів - Стецьківка (спорт-база олімпійського резерву з біатлону) – Кияниця (естетично-історичний спортивно-туристичний комплекс) **Висновки.**

Запропоновані методичні підходи щодо функціонального зонування рекреаційних лісових екосистем на основі популяційного моніторингу, для Сумщини з її природними багатствами, унікальними ландшафтно-кліматичними умовами й вигідним географічним розташуванням, може мати суттєве екологічне значення для розвитку екологічного та сільського зеленого туризму.

Екотуризм, заснований на принципах стійкого туризму, може сприяти вирішенню безлічі проблем, пов'язаних з деградацією навколишнього середовища, у першу чергу, деградацією земельних і водних ресурсів, природного біорізноманіття.

Його розвиток дозволить збільшити економічну та трудову зайнятість населення, що буде сприяти відродженню села.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. - К.: Київ ун-т, 2001.- 395 с.
2. Злобин Ю. А. Теория и практика оценки виталитетного состава ценопопуляций растений / Ю. А. Злобин. // Ботан. журн. - 1989б. - 74, N 6.- С. 769 - 781.
3. Рысина Г. П. Оценка антропоустойчивости лесных травянистых растений / Г. П. Рысина, Л. П. Рысин. // Природные аспекты рекреационного использования леса. - М.: Наука, 1987. - С. 26 - 35.
4. Баштовий М. Г. Тактика захисту в ценопопуляціях лісових трав'янистих рослин в зонах урбанізації / М. Г. Баштовий. // Проблеми ботаніки і мікології на порозі третього тисячоліття. Матеріали X з'їзду УБТ.Полтава - Київ, 1997.- 296 с.
5. Андриенко Т. Л. Ботанические аспекты заповедного дела на современном этапе / Т. Л. Андриенко// Ботан. журнал. - 1990. - 75, N 6. - С.1312-1318.

УДК 581.524.1

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІСОВОГО УРОЧИЩА «ОБРАЗ» ЯК ПЕРСПЕКТИВНОЇ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ ТЕРИТОРІЇ

В.Г. Скляр, Ю.Л. Скляр

Охарактеризований стан лісових екосистем урочища «Образ» Краснопільського району Сумської області. Визначена доцільність створення в його межах ландшафтного заказника місцевого значення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Антропогенне та техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. В Україні найвищий в Європі рівень розораності земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів. Близько 15 відсотків території України з населенням понад 10 млн. перебуває у критичному екологічному стані. В державі визначено, що основними цілями національної екологічної політики є: досягнення безпечного

для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища; поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки; удосконалення регіональної екологічної політики, припинення втрат біо- та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвиток заповідної справи [1 – 4, 12].

Станом на 01.01.2011 в Сумській області налічується 250 природно-заповідних об'єктів загальною площею 176,3 тис. гектарів. Мережа природно-заповідних об'єктів області представлена 9 категоріями з 11, що існують в

Україні. Серед об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення в області є: два національні природні парки, природний заповідник, 10 заказників та 6 об'єктів інших категорій. Серед об'єктів місцевого значення: 1 регіональний ландшафтний парк, 85 заказників, 94 пам'ятки природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 3 ботанічні сади, 2 дендропарки, 27 заповідних урочищ. Заповідні території та об'єкти займають 7,4% площі області, що перевищує середній показник по Україні, але є нижчим від оптимального, рекомендованого науковцями (10-12%).

Велике екологічне значення в Сумській області має оптимізація кількісних та якісних параметрів лісового фонду, а також широке впровадження заходів з його охорони. В цілому, загальна площа земель лісгосподарського призначення в регіоні має тенденцію до зростання: в 2009 році вона досягла 468 тис. га. Разом з тим темпи зростання площі лісових земель є недостатніми. Лісистість Сумщини нерівномірна і коливається від 30-35% (Кролевецький, Ямпільський райони) до 3-5% (Буринський, Білопільський райони), а середня лісистість по області становить 18% [8].

Незважаючи на те, що в стані лісового фонду Сумської області, а також в структурі, площі природно-заповідного фонду на даний час мають місце позитивні зміни, все одно для регіону питання раціонального використання лісового фонду, розбудови екомережі та збереження біорізноманіття лісів залишаються актуальними. Ефективним засобом вирішення деяких аспектів даних проблем є створення нових об'єктів та територій природно-заповідного фонду на землях лісгосподарського призначення, в межах яких представлені природні комплекси чи їх окремі компоненти, цінні для збереження. Зокрема, до числа фітоценозів, перспективних для заповідання, належать лісові масиви урочища «Образ».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Раніш наукові дослідження природничого напрямку на території урочища «Образ» не проводились. Література, в якій би характеризувались екосистеми даної території, відсутня. Виключенням є лише видання енциклопедичного характеру або данні про районування України, в яких надається узагальнена інформація про природні умови Краснопільського адміністративного району [6, 7], про характерні ознаки Краснопільсько-Тростянецького геоботанічного району [5] або Тростянецько-Сумського фізико-географічного району [11], до яких власне і належить територія урочища «Образ».

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є: за результатами власних польових спостережень надати інформацію про стан, характерні ознаки екосистем лісового урочища «Образ» та визначити доцільність створення в його межах території природно-заповідного фонду, а саме - заказника місцевого значення

Виклад основного матеріалу. В 2010 році нами було проведено вивчення стану лісових екосистем даного урочища. Основна увага приділена виявленню характерних ознак флори та рослинності. При цьому найбільш широко використовувались класичні геоботанічні методи досліджень. В цілому було зроблено близько 30 повних геоботанічних описів та зібрано майже 200 листів гербарію.

Урочище «Образ» розташоване в 37 кв. (діл. 11-25) Великобобрицького лісництва державного підприємства «Краснопільське лісове господарство» (Краснопільський район Сумської області) на площі 48 га. Територія урочища знаходиться в межах Охтирсько-Сумського відрогу Середньоросійської височини, а відповідно до фізико-географічного районування України – в межах Тростянецько-Сумського району Сумської схилово-височинної області Середньоросійської лісостепової провінції Лісостепової зони Східно-Європейської рівнинної країни [11]. Типовою ознакою Тростянецько-Сумського району, яка чітко проявляє себе і в межах урочища «Образ», є те, що рельєф території формують хвилясті вододільні місцевості, розчленовані балками, які є порівняно неглибокими, досить розгалуженими з відносно похилими схилами. Ширина балок коливається від 50-60 до 200-600 м, довжина від 3 до 7-9 км. Довжина бічних галуджень може досягати 2 км. Крутизна схилів звичайно не перевищує 15°.

Погодно-кліматичним умовам території, що характеризується, відповідають наступні показники: середня температура січня мінус 7,8° С, липня – плюс 19° С; період з температурою понад плюс 10° С становить 155 днів; опадів близько 550 мм на рік; основна частина опадів випадає у теплий період року; середня висота снігового покриву до 20 см. Однак, в умовах сильно розчленованого рельєфу має місце різноманітність мікрокліматів [6]. Днища глибоких балок, закриті лісові галявини вирізняються значним зменшенням швидкості вітру, більш пізніми весняними і ранніми осінніми приморозками та скороченням безморозного періоду на 12-25 днів. В умовах даного урочища домінують ясно-сірі й сірі лісові ґрунти переважно на лесових породах [7].

Для схилів, днищ ярів та балок даної місцевості типовими є і виходи джерельних вод. Гідрогеологічні об'єкти є невід'ємною частиною і природного комплексу урочища «Образ». Мешканцями регіону вони ціняться не тільки як осередки чистої джерельної води, місця відпочинку, а й як культові об'єкти. Частина ділянки 17 кварталу 37, де має місце вихід на поверхню ґрунтових вод, це фактично круглий майданчик, діаметром 40 м, площею близько 0,15 га, обгороджений плетеним тином висотою 0,6 м. Посеред майданчика розміщена криниця. Її оголовок розміром 1,5 x 1,5 м, висотою 0,3 м над землею, виготовлено з дубової дошки. Рівень

води в криниці на 0,5 м нижче від рівня поверхні землі. Глибина каптажної камери до 2,0 м. З криниці витікає постійний струмок з витратою води близько 3 л/хв.

Територія, де розташоване урочище «Образ», вкрита широколистяними лісами, і, за геоботанічним районуванням України, відповідає Краснопільсько-Тростянецькому району Сумського округу Середньоросійської лісостепової підпровінції Східно-Європейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області [5, 9]. Основними лісоутворюючими породами є дуб звичайний (*Quercus robur* L.), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), липа серцелиста (*Tilia cordata* Mill.), клен гостролистий (*Acer platanoides* L.), а також береза повисла (*Betula pendula* Roth), осика (*Populus tremula* L.).

Липово-дубові ліси, вік яких сягає до 120 років, представлені на ділянках 14, 17, 22. Крім порід-домінантів у формуванні першого ярусу деревостанів в цих лісах беруть участь дерева ясен звичайного, берези повислої, клена гостролистого. Остання порода представлена як в першому, так і другому ярусах. Загальна зімкнутість ярусу деревостану становить 0,5-0,6. Підлісок сформований з ліщини звичайної (*Corylus avellana* L.), бруслини європейської (*Euonymus europaea* L.). В трав'яному ярусі домінує яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria* L.), поруч з якою ростуть медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea* L.), осока волосиста (*Carex pilosa* Scop.).

Дубово-липово-кленові ліси, вік яких становить близько 80 років, порівняного з липово-дубовими, займають менші площі і в основному зустрічаються на ділянці 19. Підлісок дубово-липово-кленових лісів сформований з ліщини звичайної, черемхи звичайної (*Padus avium* Mill.), а також особин підросту в'язу гладкого (*Ulmus laevis* Pall.) та клена гостролистого. В трав'яному ярусі в цих лісах домінують осока волосиста, зірочник ланцетовидний, поруч з якими поодинокі зустрічаються розхідник звичайний (*Glechoma hederacea* L.), підмаренник запашний (*Galium odoratum* (L.) Scop.), фіалка запашна (*Viola odorata* L.), яглиця звичайна, копитняк європейський (*Asarum europaeum* L.), медунка темна.

Ліси з домінуванням в деревному ярусі дуба звичайного зустрічаються на ділянках 15, 16 та ін. Вік таких угруповань в основному не перевищує 70 років, а повнота 0,6. Поруч з дубом ростуть дерева клена гостролистого, липи серцелистої, а в підліску – особини бруслини європейської та підросту в'язу гладкого. В трав'яному ярусі домінує зірочник ланцетовидний, а також наявні такі види як розхідник звичайний, яглиця звичайна. Ділянка 12 зайнята досить молодими (до 10 років) культурами дуба звичайного. Поруч із штучно висадженими деревами даної породи

успішно ростуть клен гостролистий, липа серцелиста, ясен звичайний, які мають природне походження. Дані лісові угруповання мають повноту 0,9-1,0. Незважаючи на високу зімкнутість, в цих лісах є досить добре сформованим трав'яний ярус з яглиці звичайної (домінант), медунки темної, копитняка європейського, кропиви дводомної (*Urtica dioica* L.), фіалки запашної.

На окремих ділянках, наприклад 13-й, зустрічаються угруповання з домінуванням в першому ярусі ясен звичайного (повнота 0,4) та другому – клена гостролистого (повнота 0,4). Породи-домінанти успішно поновлюються природним шляхом: під наметом цих лісів наявний багаточисельний, досить високої життєвості підріст різних розмірних категорій. Підлісок кленово-ясеневого лісів сформований з ліщини, бруслини європейської, тоді як проективне покриття трав'яного ярусу є дуже незначним (до 5%).

Лісовим масивам урочища «Образ» притаманне формування чітко вираженої синузії весняних ефемероїдів з рясту ущільненого (*Corydalis solida* (L.) Clairv.), проліски сибірської (*Scilla sibirica* Haw.), пшінки весняної (*Ficaria verna* Huds.), анемони жовтецевої (*Anemone ranunculoides* L.), зірочок жовтих (*Gagea lutea* (L.) Ker-Gawl.).

В даному урочищі виявлені і місцезростання видів рослин, занесених до Червоної книги України: гніздівки звичайної (*Neottia nida-avis* (L.) Rich.) та цибулі ведмежої (*Allium ursinum* L.). Популяції першого виду виявлені під наметом дубових та липово-дубових угруповань, а другого – в нижній частині схилів та по днищам балок.

Висновки. Унікальність фітоценозів урочища «Образ» полягає у представленості тут добре збережених угруповань лісів зонального типу, значному біорізноманітті флори та наявності рідкісних видів рослин. Ці угруповання потребують суворої охорони не тільки як осередки фіторізноманіття, а й тому, що в умовах даної місцевості з дуже складним розчленованим рельєфом, відіграють особливо велике протиерозійне значення. Крім того, ліси даної, недостатньо вологої території, мають і водоохоронне значення, суттєво впливаючи на режим не тільки окремих невеличких гідрогеологічних об'єктів, а й ряду річок (річки Сироватки, витоків річок Боромлі та Пожні).

Зважаючи на наявність в межах описаної території видів рослин, занесених до Червоної книги України, типових для даного регіону рослинних угруповань, естетично привабливого ландшафту, виходу на поверхню джерела ґрунтових вод, яке має велике природоохоронне, історико-культурне та релігійне значення, вважаємо за необхідне надати вказаній території статус ландшафтного заказника місцевого значення «Образ».

З метою збереження біорізноманіття та забезпечення невиснажливого використання природних ресурсів, на території проєктованого заказника потрібно заборонити рубки головного користування та лісовідновні рубки; збір рослин, занесених до Червоної книги України, та регіонально рідкісних видів; випас худоби та її прогін через територію заказника; інтродукцію

нових видів рослин і тварин без відповідних, узгоджених в установленому порядку, обґрунтувань наукових закладів. В той же час в заказнику можна дозволити: використання рослинних ресурсів в порядку загального користування; проведення протипожежних заходів; використання території в рекреаційних та освітньо-виховних цілях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, № 1264-XII.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 26 грудня 1992 року, № 12-92.
3. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 року № 1989-III.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про природно-заповідний фонд України"» від 21.01.2010, № 1826-VI.
5. Геоботанічне районування Української РСР // Т. Л. Андрієнко, Г. І. Білик, Є. М. Брадїс [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – 302 с.
6. Географічна енциклопедія України. – Т.2. – К., 1990. – 480 с.
7. Географічна енциклопедія України. – Т.3. – К., 1993. – 477 с.
8. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2009 році. – Суми, 2010. – 87 с.
9. Дідух Я. П. Геоботанічне районування України та суміжних територій / Я. П. Дідух, Ю. Р. Шеляг-Сосонко. // Укр.бот. журн.. – 2003. - № 1. – С. 6-16.
10. Зелена книга України / Під заг. ред. члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
11. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко, П. Г. Шищенко. // Укр. географ. журн., 2003, № 1. - С. 16-20.
12. Марушевський Г.Б. Збереження біорізноманіття і створення екомережі / Г. Б. Марушевський Г. Б., А. П. Мельничук, В. А. Костюшин. – К., 2008. – 167 с.
13. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

УДК 581.526:633.2

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЛОРИ ЗАПЛАВНИХ ЛУК Р.СУЛИ ТА Р.ПСЕЛ

Л.М. Бондарєва, К.С. Кирильчук

Порівняльний аналіз флори заплавних лук р. Сули та р. Псел за систематичними, біоморфологічними, екологічними та географічними характеристиками показав, що заплавні луки р. Псел характеризуються більш вираженими процесами деградації і синантропізації, порівняно із заплавними луками р. Сули, що виражається у меншій флористичній різноманітності, зниженні участі злакового компоненту у травостой, збільшенні частки видів мегатрофної екології.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З посиленням антропогенного впливу на природні екосистеми вивчення сучасного стану рослинного покриву з метою збереження фіторізноманіття є актуальним завданням ботанічної науки. Природному флористичному багатству лук сприяє слабка едифікаторність домінантів, сприятливі умови зростання та флористична неповночленність лучних фітоценозів, що значно полегшує інвазію нових видів. За рахунок різноманітності біоморф лучні рослини добре диференційовані за екологічними нішами, що забезпечує досить високе видове багатство всіх типів лук. Але під впливом сильних антропогенних навантажень і, особливо, перевипасання лучна флора суттєво збіднюється і трансформується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Лучна рослинність дуже багата у флористичному плані. За підрахунками Б.М. Міркіна [8] на луках колишнього СРСР зростає більше ніж 4000 видів

судинних рослин або 23,3 % усієї флори. В Україні на луках зареєстровано близько 500 видів вищих рослин [9]. Високе флористичне біорізноманіття характерне і для заплавних фітоценозів Північного Сходу України. Так, в чотирьох гідрологічних заказниках, розташованих у заплаві р. Сули виявлено близько 530 видів вищих рослин, з яких 480 – трав'янисті [5]. У водозбірному басейні притоки Сули – річки Великий Ромен виявлено 295 видів судинних рослин [6]. В заплаві р. Псел на ділянці від Курської до Полтавської областей на 1955-1956 роки зростало 359 видів квіткових рослин [7]. Успіх видів рослин та їх стійке положення в складі флори лук демонструє рівень їх активності [3], тому флористичний аналіз несе чималу інформацію про еколого-ценотичні особливості фітоценозів.

Формулювання цілей статті. Метою досліджень є проведення порівняльного аналізу флори заплавних лук річок Сули та Псла і